

GÖÇMEN KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA EĞİTİMİN ROLÜ ÜZERİNE BİR DENEME

An Essay on The Role of Education in Immigrant's Identity Formation

*Nurgün Oktik**
*Ferhat Değer***

Abstract

The aim of this study is to assess the role of education in the formation of immigrant identity. After briefly going over definitions and theories of migration, the goal of this paper will be to examine the relationship between education and immigration, and the process of adjustment for children of immigrants in their new surroundings. The first part of the paper is a conceptual framework about migration. The second part is about the theories and application of the migration in the literature. The identity of immigrant and the role of education in this process will be discussed at the conclusion.

Keywords: Migration, Immigration, Immigrant, Identity, Education, Assimilation.

Özet

Bu çalışmada, göçmen kimliğinin oluşumunda eğitimin rolü üzerine bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Makalede, göç tanımları ve kuramlarına kısaca bakıldıktan sonra, göçmenlerin göç ettikleri yerde yetişen çocuklarının uyum sürecinin, eğitim ve göçmenlikle ilişkisi göz önüne alınarak incelenecektir. Çalışmanın ilk kısmında, göç olgusuna dair kavramsal çerçeve sunulmuştur. İkinci kısımda, göçe dair teori ve uygulamaların literatürdeki yeri incelenmiştir. Üçüncü kısım göçmen kimliği üzerine odaklanırken, dördüncü kısımda göç ve eğitim ilişkisine çeşitli örnekler üzerinden değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Dış göç, Göçmen, Kimlik, Eğitim, Asimilasyon.

1. Kavramsal Çerçeve

Göç, dünya tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Dünya üzerindeki tüm canlılar, doğa felaketleri, kuraklık, yoksulluk, savaş gibi nedenlerle bir yerden başka bir yere geçici ya da kalıcı bir şekilde hareketlilik göstermiştir. İnsanlık tarihinde de, daha verimli topraklar bulma, daha iyi koşullar arama, doğal ve sosyal çevreye daha uyumlu olma çabasının yanı sıra bireysel nedenlerle de

* Prof. Dr., Maltepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

** Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bilim Dalı, Kurumlar Sosyolojisi doktora öğrencisi.

göç hareketine rastlanır. Bireysel nedenlere bağlı göçler bireyin kendi yaşamını değiştirmek için kabul edilen bir devinim olarak betimlense de tarihsel olarak en büyük göç süreci sömürgeciliğin tarihiyle eşdeğer olan süreçtir. On beşinci yüzyılın sonunda başlayan bu süreçte, Avrupa'dan yeni keşfedilen yerlere milyonlarca Avrupalı taşınmış ve köle ticareti yoluyla köleler ve aileleri eski kıtanın yanı sıra yeni yerlere götürülmüşlerdir. Tarihin en büyük göç hareketi diye adlandırabileceğimiz bu sürecin 350 yıl sürdüğü kabul edilse de yeni oluşan dünyada ırkçılık, etnik ilişkiler, eşitsizlik/eşitlik, sivil haklar, adalet, yurttaşlık, bütünleşme ve karşılık gibi kavram ve hareketliliğin de doğmasına yol açmıştır (Giddens, 2000: 230-249).

Göç olgusu, modern sosyal bilimlerin önemli bir araştırma nesnesidir. Demografi, ekonomi, psikoloji, antropoloji, tarih, coğrafya ve sosyoloji gibi birçok bilim dalı, göç ve göç olgusu üzerine çalışmaktadır. İktisatçılar, göçün ekonomik nedenleriyle, uluslararası göçün ekonomik avantaj – dezavantajlarıyla ve göçün, iş piyasaları üzerine nasıl bir etkisinin olduğuyla ilgilenir. Coğrafyacı ve demografyacılar, göçü, insanların yer değiştirmesi olarak tanımlayıp, bu yer değiştirmelerin toplumsal, bölgesel ve kentsel süreçleri nasıl etkilediğiyle ilgilenirken; tarihçiler, göçün farklı tiplerini tarih sürecinde incelerler. Siyaset bilimciler, göç yasalarını siyasi kalkınma ışığında izlerken, göçün yarattığı siyasi sonuçlarla ilgilenirler. Göçmenlerin siyasi katılımı ve azınlıkların siyasi hakları, siyaset bilimcilerin temel konularını oluşturmaktadır. Eğitim ve göç çalışmaları, göçmen ailelerin çocuklarına ve farklı kültürden gelen çocuklara hitap eden bir eğitim sistemi arayışına yöneliktir (Yüce, 2003: 8).

Sosyologlar, genel olarak, göç olgusunun tarih boyunca gerçekleştiği ve gelecekte de süreceğini sosyal bir gerçeklik olarak kabul ederler. Göçü zaman, mekan ve aidiyet boyutlarıyla ele alarak anlamaya ve açıklamaya çalışan sosyoloji, aynı zamanda, göçmenlerin yeni toplumla etkileşimi, sorunları ve kabul eden toplumun göçmenlerle ilgili entegrasyon süreçlerini de kesitsel ya da süreçsel olarak hem makro hem de mikro düzeyde inceler.

Erder'e göre toplumsal yapıdaki yer değiştirmeler anlamlı bir uzaklık ve etki yapacak bir süreç içinde gerçekleşiyorsa göç olarak tanımlanabilir (2006: 15).

Sanayileşmenin yaygınlaşması göçü daha da bireyselleştirirken hareketliliği farklı boyuta sürüklemiştir. İşin yoğun olduğu ya da emeğe gereksinim duyulan yerlere doğru gerçekleştirilen göç, başta pazar ekonomisini, çalışma dinamiklerini, şirketler arası ve uluslararası ilişkileri, toplumların gelişmişlik düzeylerini, mekânları, küçük yerleşim birimlerinden devasa metropollere kadar tüm dünyayı bir değişime ve dönüşüme sürüklemiştir. Bu süreçler, toplumsal ilişkiler bazında aile, siyaset, ekonomi, din, kültür ve eğitim alanında karşılıklı olarak etkili olmuştur. Dolayısıyla bu konunun seçiliş amacı,

göç olgusunun toplumsal kurumlarla çok yakın bir etkileşim içinde olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Günümüz toplumlarında bireyselleşme ve yapısal değişimde göçün çok önemli bir yeri vardır. Göç olgusu bir sosyal hareketlilik olmasına rağmen, bu hareketlilik tek nedenli bir faktöre dayalı değildir. Örneğin, öncül kuşakların sadece maddi durumunu yükseltme amacıyla göç etmesi, sonraki kuşakların göç edilen yerde yaşamlarını sürdürmesi aynı bağlamda değerlendirilmemelidir. Diğer nesillerin yaşamını orada göçmen olarak sürdürmesi, maddi durumlarının yanı sıra, kendilerini o toplumdaki refah düzeyi, norm ve değerlerinden ya da ailelerinin geldikleri toplum/ülke ile bağlarının zayıf veya hiç olmamasından kaynaklanabilir. Buradan hareketle; öncül göçmenler için tetikleyici unsur para iken, sonraki nesiller için tetikleyici unsurun refah düzeyi ya da yaşam şekli olduğu varsayımını da gözden kaçırılmamalıdır.

Genel olarak göç, bireyin yaşadığı yerdeki hoşnutsuzluktan ötürü yer değiştirmesi olarak tanımlanabilir (burada bahsedilen göçü gerçekleştiren birey, toplumsal koşullar çerçevesinde, sosyal gerçeklikle etkileşimde bulunan bireydir). Kapitalizmin gelişme döneminde ucuz iş gücü olarak algılanan ve sanayiye güçlendirmek için gelişmiş ülkelere önce sadece çalışma, daha sonraki yıllarda yerleşme olarak seyreden göç dalgaları montaj sanayinin gelişmesi ile sorun olmaya başlamıştır. Küreselleşme, gelişmiş ülkelerde göç olgusunu bir sorun haline getirirken, bu çalışmada göç edenlerin bireysel konumları üzerinden bir bakış açısı geliştirilmek istenmektedir. Göçün bir sorun olduğu konusunda; yoksulluk ve bundan kaynaklanan “zoraki çalıştırma (forced labor)” gibi insanlık dışı uygulamaların varlığı reddedilemeyecek gerçekliklerdir. Ancak, her göç, sosyal tabakanın sadece en alt kısmındakiler tarafından gerçekleştirilmemekle beraber, tamamen olumsuz nedenlerden kaynaklanan ve daima olumsuz sonuçlanan bir süreç değildir. Örneğin 1950’li yıllarda Türkiye’deki iç göç, statü kazanmak için görece varsıl olan kesim tarafından gerçekleştirilmiştir (Oktik, 1997: 81).

2. Teori ve Uygulamada Göç Olgusunun Literatürdeki Yeri

Son yıllarda göç olgusuyla ilgili gelişmiş bir literatür ve çok sayıda kuram üretilmiştir. Makalenin bu bölümünde, bu çalışmada önemli görülen iki yaklaşımdan merkez-çevre kuramı ile ilişkiler ağı kuramı incelenecek ve ardından çok-kültürcülük bağlamında göç ve zorunlu uyum konusu işlenecektir.

2.1. “Merkez – Çevre” Kuramı

Wallerstein’in merkez – çevre kuramı bugün bir sorunsal olarak ele alınan göç konusunda yol gösterici niteliğindedir. Wallerstein’a göre, “merkez” kategorisindeki ülkeler, ekonomik ve sosyal refah düzeyi açısından gelişmiş ve kapitalist ilişkiler sistemini benimsemiş ülkeler konumundayken; “çevre”

kategorisindeki ülkeler, merkez ülkelere bağımlı olan ülkeler konumundadır. Merkez ve çevre ülkeler, kapitalist değerler kapsamında ekonomik ilişkilerde birbirlerine bağımlıdır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinde, merkez ülkeler ucuz işgücüne, hammaddeye ve üretilen malın pazarlanması için çevre ülkelerdeki pazar payını artırmaya ihtiyaç duymaktadır. Çevre ülkelerden sağlanacak olan hammadde ve ucuz işgücüyle maliyeti asgari düzeye indirgenmiş ürünler, yine merkez kategorisindeki ülkeler içinde tüketilmekte veya merkez dışı ülke pazarlarına ihraç edilerek ekonomik geri dönüşüm sağlanmaktadır. Bu işleyiş kapsamında, merkez ülkeler, mevcut ekonomik ve kültürel birikimlerini geliştirmek için çevre ülkelere ihtiyaç duyarlarken; çevre ülkeler de, kapitalist sistem içinde gelişimini tamamlamak, ekonomik ve sosyal refah seviyelerini yükseltmek amacıyla merkez ülkelerle bu ilişki sistemine dahil olmaktadır (2004: 45).

Wallerstein'ın geliştirmiş olduğu kavramlara dayanarak birçok toplumbilimcinin uluslararası göçün kökenini ulusal ekonomilerde ortaya çıkan ikili pazar yapısında değil, 16. yüzyıldan bu yana dünya pazarlarının genişlemesinde gördüğünü belirtmektedir. "Dünya Sistemi" kuramının geliştirdiği şemaya göre merkezdeki kapitalist ağlar, kapitalist olmayan toplumların çevre dokularına sızmaya başlayınca, çevredeki nüfus göç etmeye başlamaktadır. Bu süreç, sömürgecilik olgusu ile çok yakından ilintilidir. Sömürgeci rejimler kolonyal devletlerin çıkarlarına hizmet etmek üzere vaktiyle sömürgelerin fakir bölgelerine girmişlerdir. Günümüzde neo-kolonyal hükümetler ve çokuluslu şirketler dünya ekonomisi kapitalistlerinin üretmiş oldukları ulusal seçkinlerin iktidarını sürdürmelerine yardımcı olmaktadır.

Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar halinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya pazar ekonomisine dahil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru yönelmektedir (Wallerstein, 2000: 134).

2.2. "İlişkiler Ağı" Kuramı

Göçmenlerin gittikleri yerde kurduğu sosyal ağlar ve bu ağların, devam eden karşılıklı göçler üzerindeki etkisi "ilişkiler ağı" kuramının temelini oluşturmaktadır. Abadan-Unat bu ağları, daha geniş bir bakışla, "... geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılar" olarak tanımlamaktadır (Abadan-Unat, 2002: 18). Bu ağın içeriği kendini geliştirerek farklı alanlara kaymakta ve ağ daha karmaşık

hale gelmektedir. Bu durumun en güzel örneği Almanya'ya göç eden Türk işçilerin kurduğu göçmen ilişkiler ağına görülebilir. İlk dönemlerde ağın içeriği Türkiye'den Almanya'ya göç edenlerin uyum sağlamasını kolaylaştıran, iş ve kalacak yer bulma gibi öncelikli durumlara yönelikken, günümüzde, hala bu öncelikli durumların varlığının yanında ekonomik ilişki ve Almanya siyasetinde etkin olma gibi noktalara da kaymıştır (Kaya ve Kentel, 2005: 7).

Sadece Almanya değil, diğer Avrupa ülkelerindeki Türkiyeli göçmenlerin memleketleri de bir hemşerilik ağına işaret etmektedir. Örneğin, Belçika'daki Türklerin % 25'inden fazlası Afyon, Emirdağlıyken; Hollanda'daki Türklerin çoğunluğunu Karamanlılar oluşturmakta; yine İsveç'te yaşayan Türklerin de genel olarak Konya kökenli olduğu bilinmektedir. Danimarka'daki Türk göçmenlerin büyük kısmını ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi kökenliler oluşturmaktadır (Manco¹, 2007; akt. Kaya, 2008: 155).

2.3. Çok-kültürcülük Bağlamında Göç ve Zorunlu Uyum (Asimilasyon)

Asimilasyon olgusunu açıklayan Scott ve Inglehart'ın yaklaşımını burada belirtilmesinde yarar vardır. Scott'a göre (1998) çok-kültürlü bir toplumda bütün kurumların farklılıkları temsil etmesi gerekir. Örneğin, süregelen ırkçılık nedeniyle, Amerika'da Afro-Amerikalıların tüm kurumlarda temsil edilmesi zorunludur. Inglehart ise (2000) post-modern düşüncenin, otoriteler yerine bireysel dışavurumculuğa önem verdiğini ve tehditkâr olmaması koşuluyla bütün farklı kültürlerden gruplara karşı hoşgörülü olduğunu belirtmektedir (Scott², 1998; Inglehart³, 2000; akt. Yalçın, 2001: 52).

Cemal Yalçın, geniş bir bakış açısı olarak, post-modern yaklaşım ve çok-kültürcülük yaklaşımının, olgu ve olayları açıklayan modernlik anlayışıyla çelişmekte olduğunu ve farklı kültürler için yeniden tanımlamalar yapılması gerektiğini iddia etmektedir. Yalçın, günümüzde çok-kültürcülüğün, bir ülkede yaşayan farklı kültürlerden grupların farklılıklarını eşit şartlar altında koruması ve diğer gruplarla eşit şartlarda yaşaması şeklinde anlaşıldığını belirtmektedir (Yalçın, 2001: 72).

Zorunlu uyum veya asimilasyon, Semra Somersan'ın tanımlamasıyla, toplumdaki çeşitli azınlık grupların zaman içinde, kültürel olarak çoğunluğa benzemesi ve devlet politikaları ile bu yönde zorlanması anlamına gelmektedir (2004: 87). Yinger (1981) asimilasyonu "iki veya daha fazla toplum ve kültürel grubun karşılaşması sonucu sınırların daralması" olarak kabul ederken; Gordon

¹ Manco, U. (2007) *Turks in Europe: From A Garbled Image to The Complexity of Migrant Social Reality*, <http://www.flwi.ugent.be/cie/umanco/umanco5.htm>.

² Scott, M. Daryl (1998) *Postmodern Daze*, Nation, Vol. 267 Issue 20, s.26-29.

³ Inglehart, Ronald. (2000) *Globalization And Postmodern Values*, Washington Quarterly, Winter 2000, Vol. 23 Issue 1, s.215-228.

(1978), göçmenlerin konuk oldukları toplumlarda kendilerini diğerlerinden ayıran kültürel ve sosyo-ekonomik özellikleri olduğu ve bu durumda da uyum sürecinin uzun olabileceğine vurgu yapar. Asimilasyon ya da zorunlu uyum süreci ile ilgili çalışmalardan birisi de Blau'nun (1977) çalışması olup, bu çalışmada Blau, uyum sürecinin gönüllülük temelinde olursa hızlanabileceğini belirtirken; bu süreçte, başat grup, göçmenle etkileşime geçmeyi önlerse sürecin yavaşlayacağına vurgu yapar. Milton Gordon (1978) zorunlu uyum tanımına üç farklı boyut getirir. Bunlardan azınlık grubun çoğunluk tarafından emilmesine anglo benzeyiş; azınlık grubun hem kendi kültürünü tutup hem de başat kültüre uyum sağlamasına kültürel pluralizm ve farklı kültürlerin birlikteliğinden yeni bir kültür oluşmasına da eritme kabı modeli adını vermektedir. (Yinger⁴, 1981; Blau⁵, 1977; Gordon⁶, 1978; akt. Oktik, 2001: 88).

Asimilasyon süreci içinde, azınlık konumundaki insanlar (ister yerli halklar, isterse sonradan gelen göçmenler olsun) giyim kuşamlarını, değerlerini, dinlerini, dillerini ve hatta davranış ve tutumlarını zaman içinde, egemen çoğunluklara uyum sağlayacak şekilde kısmen değiştirebilmekteyken, kendi kültürel özelliklerinden özellikle mutfak kültürünü de eritme kabı modeline uygun olarak yaşadıkları toplumun kullanımına sunmaktadırlar.

Chicago okulunun çalışmalarında, yabancı bir ülkeye göç sonucunda, anavatandaki grup üyelerini birbirine bağlayan tüm toplumsal bağların çözülmesine yol açan kopuşun önemine değinilmiştir. Bu nedenle, eğer göç edilen ülkedeki toplum, göçmenlerle etkileşime açık olursa uyumlu bir değişmeden söz etmek mümkün olabilmektedir. Chicago okuluna göre, gerçek asimilasyona götüren ilk adım, göçmenin terk ettiği ortamın, yerel toplumsal ilişkilerin canlandırılmasından hareketle, yeni ülkede tekrar kurulmasından geçmektedir. Chicago Okulu, asimilasyon yaklaşımlarını, özellikle ırk konusu üzerinde durarak zenginleştirmiştir. Örneğin, Burgees ve Park için, siyahların Amerikan toplumuyla bütünleşmesi, deri rengine bağlı farklılıkların görünürlüğünden dolayı özgün sorunlar ortaya çıkartmaktadır. Burgess ve Park, göçmenlerin, "iç" dünyalarında kendi kültürlerini korumakla beraber, egemen normlara uyumun dışsal göstergelerini (dil, giysi) çok çabuk benimsediklerini söyler. Fakat farklılıklarını saklama olanağı olmayanların (dışarıda beyaz, içerde siyah olma gibi) bu stratejiden faydalanamadıklarını; dolayısıyla "deri renginin" asimilasyonu engelleyen, ama kendilik bilincini geliştiren bir "ırksal üniforma"ya

⁴ Yinger, J., M. (1981) *Toward a Theory of Assimilation and Dissimilation*, Ethnic and Racial Studies,4:249.

⁵ Blau, P., T. (1977) *Inequality and Heterogenity: A Primitive Theory of Social Structure*, New York: Free Pres.

⁶ Gordon, M. (1978) *Human Nature, Class and Ethnicity*, New York: Oxford University Pres.

dönüştüğünü belirtirler (Burgess ve Park⁷, 1921; akt. Beaud ve Noiriel, 2003: 19).

3. Göç ve Göçmen Kimliği

Göç ile birlikte insanlar değer yargılarını, kültürünü, kimliğini yeni çevrelerine götürmektedir. Göç eden insanlar, zaman içinde yeni çevreleri ile kültürel etkileşime girmektedir. Zaman içinde kişilerde sorgulanması gereken bir aidiyet sorunu ortaya çıkmaktadır. Aidiyetin oluşması için gereken bazı faktörler vardır. Bunların en önemlisi insanların çevrelerinde mekanı içselleştirme sonucu bir egemenlik alanı oluşturabilmesidir.

Castles ve Miller (2008), göçmen politikaları arasında bazı yakınlaşmaların olduğunu iddia etmektedirler. Eski sömürgeci ülkeler daha kısıtlayıcı göçmen politikalarına başvururken, eski misafir işçi ülkeler daha ılımlı politikalar uygulamaya başlamışlardır. Castles ve Miller, göçmenlerin bilinçlenmesinin göç politikalarının en önemli etkilerinden biri olduğunu belirtirler. Kalıcı göçün kabul edildiği ve göçmenlerin güvenli oturma statüsü ve tüm sivil haklardan yararlandığı ülkelerde, göçmenlerin uzun dönemli bir perspektif sahibi olmaları mümkündür. Castles ve Miller'a göre kısa süreli misafir mitinin geçerli olduğu ülkelerde ise, göçmenlerin perspektifi kaçınılmaz olarak daha çatışmacı olacaktır (2008: 328-329).

Güvenç kimlik olgusunu; kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların “*kimsiniz, kimlerdensiniz?*” sorusuna verdikleri yanıt olarak tanımlamaktadır. Kimlikle ilgili olarak, aile yaşantısının, eğitim durumunun, sosyal sınıflandırmaların ve gruplanmaların, dini ve etnik farklılıkların, cinsiyet ve yaş farklılıklarının, kişisel kimlik, grup kimliğine bağlı olarak yerleşmeleri olduğu kadar mekanı da etkilediği ayrıca savunulmaktadır. Kimlik olgusu, kişilerin birbiriyle ve toplumda yer alan diğer kişilerle oluşan iletişim tarzlarını belirlediği kültürel ve ulusal kimlik olgularını da içermektedir. Güvenç'in “bir toplumun ya da toplumların birikimli uygarlığı” tanımına göre kültür, “*içgüdüsel ve kalımsal değil, her bireyin doğduktan sonra yaşam süreci içinde kazandığı alışkanlıklardır. Bu nedenle geçmişi vardır, tarihidir; geleceği vardır, sürekli ve değişkendir; toplum içinde kazanılır, toplumsaldır. Kültür, aynı çevre içinde doyum sağlayıcıdır, bütünleştirici ve uyumlaştırıcıdır*” (Güvenç⁸, 1996; akt. Ilgın ve Hacıhasanoğlu, 2006: 60-61).

⁷ Burgess E. ve Park R. (1921) *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago Univ. Press, s.735.

⁸ Güvenç, B. (1996) *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*, İstanbul: Remzi.

Kültürel kimliklerin oluşturulması tartışması bizi kolektif kimlik tartışmalarına götürür. Morley ve Robins, “kolektif kimlik” kavramının, bireysel ya da toplumsal aktörlerin belli bir tutarlılık, bütünlük ve süreklilik kazanmalarını içerdiğini belirtmektedirler⁹. Buna göre, kolektif kimlik oluşumunun hassas bir süreç olduğunu, toplumsal eylemin kurumsallaşmış biçimlerine benzediği ölçüde bir kurallar sistemine ve önderlik biçimlerine dönüşebileceğini; daha az benzediği durumlarda sürekli uyarılması gerektiğini ifade ederler. Morley ve Robins, kolektif kimliğin toplumsal aktörler tarafından inşa edildiği düşüncesinden yola çıkarak kolektif bellek kavramını vurgularlar. Ulusal kimliğin ve kültürün inşası için ortak toplumsal belleğin, ortak geleneklerin ve yaşanmış bir tarih duygusunun sürekli canlı tutulması gerekmektedir. Kolektif belleğin oluşmasında sınırın belirlenmesi “biz” ve “öteki” kavramlarının çağrıştırdığı içerme ve dışlama koşullarının sürekli olarak yaratılması çok önemlidir. Aksi halde, bütünlük ve süreklilik kesintiye uğrar ve parçalanma tehlikesi ortaya çıkar (Tekinalp, 2005: 82).

Anık (2012), kişinin gerek kendini gerekse de ötekilerini tanıma ve tanımlama aracı olan kimliğin, önce algılama ve akabinde bir inşa sürecini kapsadığını, bu süreçte kimliğin sadece tanıma ve tanımlama değil, tanınma aracına da dönüştüğünü savunmaktadır. Anık’a göre birey, kendi kimliğini inşa ederken, içinde yaşadığı toplumun değer yapısından da etkilenir. Bireysel kimlik ile başlayan inşa süreci, grup kimliği, etnik kimlik, ulusal kimlik, medeniyet kimliği gibi farklı kimlik türlerini içererek devam eder (2012: 9).

Bir ulusu oluşturan insanların kimliği çok tartışılan bir konudur. Tekinalp, kimliğin, bir insanın kim olduğunu ve hatta kendisi ile ilgili özelliklerin neler olduğunu gösterdiğini belirtir. Tekinalp’a göre tartışılması gereken konu; toplumu oluşturan diğer bireylerin bu kimliği tanıyıp tanımadığı, ya da ne kadar tanıdığı, eğer tanınmışsa ne derece doğru tanıdığı ile ilgilidir ve 20. yüzyıla damgasını vuran kültürel çoğulculuk, her türlü öznel kimliklerin tanınmasıdır. Ancak bu kavram kendi içinde değişik anlamlar içermektedir. Yerleşik demokrasilerde kültürel çoğulculuk değişik kimliklerin fiziksel ve sembolik sınırlar içinde tanınmasıdır. Kimlikler ulus devletin sınırları içinde tanınır. Sembolik sınırlar ise, kimliklerin türdeş yurttaşlık anlayışı ile sınırlandırılmasıdır. Kimlikler sembolik olarak tanınır ancak, siyasal olarak temsil yoktur. Siyasal temsiliyet, ulus devlet sınırları içinde ulusal kültüre mensubiyet çerçevesinde yapılıdır (2005: 84).

Göç ve aidiyet ilişkisinde, göç edenlerin yeni çevrelerine, kendi değerlerini taşıdıkları, kültürlerini yansıtmaya çalıştıkları bilinmektedir (Brettell ve Hollifield, 2008; Aksoy, 2007; Değer, 2008; Yüce, 2003; Yalçın, 2001;

⁹ Morley, D.ve Robins, K. (1997) *Kimlik Mekanları: Küresel Medya-Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, İstanbul: Ayrıntı.

Abadan-Unat, 2002; Oktik, 1997). Yeni çevreye önceki değer yargılarının, kültürün yansıtılması, yeni çevrenin benimsenmiş olduğu fikrini yaratsa da göç edilen yerin, geride bırakılan memlekete benzetilmeye çalışılması, kapalı bir topluluk yapısını doğurabilir. Göçmen, göç ettiği yerin vatandaşıyla iletişime geçme sıklığı azsa, o yerin sosyo-kültürel faaliyetlerine katılmıyorsa ve hala yaşamak istediği yer olarak ayrılmış olduğu memleketini düşünüyorsa, o zaman, yüksek olasılıkla yeni yerleşilen çevreye ve sosyal unsurlarına kendini ait hissetmeyecektir (İlgin ve Hacıhasanoğlu, 2006: 69).

Burada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus daha vardır: Kültürel benzerlik veya farklılığın sosyal entegrasyonda en önemli unsurlardan biri olarak ortaya çıkması. Sadece göçmenlerin entegrasyona eğilimleri ya da bu konudaki kabiliyetleri ve istekleri değil, aynı zamanda sosyal kimliklerinin geniş toplumsal kesimleri ve siyasal karar vericilerinin tutumlarını nasıl etkilediği de önem kazanmaktadır. Entegrasyon sürecine göçmenler ne kadar uyum sağlamaya çalışsalar da, bu sürece ket vurma potansiyeli olan kurumsal ve sosyal bariyerlerin varlığı, entegrasyonun gerçekleşmesini zora sokacaktır (Kaya, 2008: 159).

4. Göç ve Eğitim İlişkisi

Sosyal bilimlerin araştırma konusu olan göç ve göçmenin eğitilmesi, çocukların geleceğine yönelik kaynak oluşturulması ve göçmenlerin orada kalıcı olduğunun kabul edilmesi yıllar almış ve göçmenlerin geçici bir süre için göç ettikleri ülkede yaşayacağı düşünüldüğünden eğitim konusu asimilasyon ya da işçi yetiştirme programlarıyla eşdeğer görülmüştür.

Oysa Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 20 Kasım 1959'da kabul ettiği Çocuk Hakları Bildirisi'nin yedinci ilkesine göre: "*Genel kültür ve yeteneklerini, bireysel karar verme gücü, ahlaki ve toplumsal sorumluluğu geliştirecek ve topluma yararlı bir üye olmasını sağlayacak eğitim hakkı verilmelidir. Bu eğitimde sorumluluk önce ailenin olmalıdır. Eğitimin ilk aşamaları parasız ve zorunlu olmalıdır.*" (Çocuk Hakları Bildirgesi, 1959) kararıyla eğitim hakkı konusunda göçmen ve çocuklarının da geleceğine yönelik kararlar oluşturmuştur.

Eğitimin toplumsal düzenin sürdürülmesi ve oluşmasındaki önemi göz önüne alındığında hem göçmenlerin toplumla uyum ve bütünleşmesinde hem de geniş toplumun göçmeni kabul etme sürecindeki fonksiyonu hayati bir önem taşımaktadır.

Eğitim ve toplum arasındaki ilişki üzerine çalışan sosyal bilimciler eğitimin toplumsal sistemin yeniden üretilmesini sağladığına vurgu yaparlar. Bourdieu (1977), eğitim sisteminin toplumsal işlevlerini incelerken, sistemin okula

gelenlerin hepsini aynı geçmişten kabul ettiğine vurgu yapar¹⁰. Eğitim sistemi üst sosyal sınıfın egemenliği altındadır. Dolayısıyla bu sistemde başat kültür “kültürel sermaye”dir. Bu sermayeye sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki fark eğitim sisteminin sonucunda da görünmektedir. Kültürel sermayeye sahip olan çocuklar eğitim sisteminde daha az çabayla başarılı olmaktadırlar (Oktik, 2002: 198). Buradan hareketle, daha dezavantajlı sosyo ekonomik grupların çocukları eğitim sisteminde başarısız kılınmakta; göçmenlerin çocukları da eğitim sisteminin, özellikle de yükseköğretimin, dışına itelenmekte ve sistemdeki sınıfsal yapıyı yeniden üretmektedir. Göçmen çocukları da bu ortamda yeniden ebeveynleri gibi vasıfsız işçi, olarak üretilmektedir.

Eğitim olgusunun, göçün ve göçmenliğin tüm sorunlarıyla iç içe olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dezavantajlı bir sosyo-ekonomik ortamdaki gelen, kendi kültürlerinin desteğinden yoksun buldukları ülkenin dilini ve kültürünü bilmeyen göçmenlerin çocuklarının başarı oranı da görece düşük seviyede olacaktır. Burada eğitimin önemi, ev sahibi toplumun göçmen çocuğa, sadece gelecek ucuz işgücü ve tüketici olarak değil, toplumsal sistemin bir parçası olarak bakması gerektiği yaklaşımıdır. Kendi yeti ve becerileriyle, farklı olma hakkına sahip olduğu kadar, eğitim ve öğretim hakkına da sahip oldukları ve bunların da göçmen çocukların en doğal hakkı olduğu kabul edilmelidir.

Bugün, göçmenlerin yoğun olduğu toplumlarda oluşan yeni yapıda yeni düzen toplumdaki her kurumu çarpıcı biçimde etkilerken, eğitim kurumu da bu değişimin öncülü olmaktadır. Özellikle Avrupa’da yoğun göç alan şehirlerdeki okulların sınıflarında, toplumun hakim dilinden farklı diller konuşan öğrencilerin sayısı artmıştır. Örneğin yetmişli yıllarda Almanya’nın Bavyera eyaletinde, göçmenlerin bir an önce memleketlerine dönecekleri beklentisiyle göçmen çocuklarının Almanca yerine birinci dillerini öğrenmeleri desteklenmişti (Ceyhan ve Koçbaş, 2011:7-8). Buradaki temel düşünce, zaten “misafir işçi” olarak tanımlanmış göçmen işçilerinin çocuklarına Almanca öğretmenin zahmetinden kurtulmaktı. Göçmen işçi aileler ne de olsa kısa bir süre sonra memleketlerine geri döneceklerdi.

2000’li yıllara gelindiğinde göçmen aileler ve çocukları memleketlerine dönmediği gibi; çocukların Almancayı yeterince iyi öğrenemediklerinden bu çocukların ve bu yüzden okulda başarısız oldukları tezini güçlendirdi (Ceyhan ve Koçbaş, 2011:8). Toplumla göçmenin uyumunda dilin en etkili araç olduğu ve eğitim sistemindeki başarıyı da tetiklediği bu gün kabul edilen gerçekliktir. Göçmen ailelerin göç ettikleri yerde kalıcı olarak yerleşmeleriyle birlikte kendi içinde kapalı topluluklar oluşturmaları, birincil dillerini sürdürmeleri, göç ettikleri ülkenin toplumsal yapısıyla uyum sağlamalarına ket vurmaktaydı. Sadece

¹⁰ Bourdieu, P. (1977) *Cultural Reproduction and Social Reproduction*, Karabel, 1. and Halsey, A. H., (ed), *Power and Ideology in Education*. OUP, Oxford.

eğitimde başarı sağlamak için değil, fakat toplumla uyum sağlamak, bir bütün olmak için de ikinci dilin öğrenilmesi ve bu yönde eğitim alınması şarttı.

Kaya (2008) Avrupa'daki Türklerin entegrasyonu konusunda kültürel farklılıklarla birlikte sosyal sermayenin ve Avrupa ülkelerinin göçmenlerin entegrasyonu politikalarının da etkili olduğunu belirtir. Kaya'ya göre sosyal sermaye, göçmenlerin ekonomik ve sosyal hayata katılımını kolaylaştıran beceriler ve kapasitedir, başka bir deyişle birinci kuşak Türk göçmenlerin eğitim düzeylerinin düşük olması ve ekonomik statülerinin ortalama Avrupalıdan daha aşağıda olması, onların eşit bir şekilde mücadele etmesini zorlaştırmaktadır (Söhn ve Özcan¹¹, 2006; Crul¹², 2007; akt. Kaya, 2008:159).

Değer'in 2008 yılında Fransa'da yaptığı eğitim ve göç ilişkisini değerlendiren araştırmasında göçmenlerin eğitim düzeyi arttıkça buldukları topluma uyumunun daha kolay olduğu, tersi durumda da entegrasyonun sorunlu olduğu görülmektedir. Fransa'daki birinci kuşak göçmenlerin, eğitim düzeyi ile başlangıçta yaşadıkları uyum sorunları yeni nesillerle karşılaştırıldığında uyum ve insan etkileşiminde sorunlu olmadığı belirtilmiştir. Burada, göç edilen toplumun diline hakim olmakla, göç edilen yerin yaşam tarzına uyum arasında olumlu bir ilişki olduğu saptanmıştır. Göçmenler çocuklarının, kendileri gibi dil sorunu yaşamalarını engellemek için genel olarak çocuklarının dil sorunu olmaması için özel bir çaba gösterdiklerini belirtmişlerdir. Göçmenlerin bir sonraki kuşakları hem uyumu hem de yaşam modellerini yaşadıkları toplumla uyumlu hale getirmeyi amaçladıkları görülmüştür. Buradan hareketle; öncül göçmenler için tetikleyici unsurun para olduğu, sonraki nesiller için tetikleyici unsurun yaşam şekli olduğu kabul edilebilir. Aranılan bu refahın nasıl tanımlanacağı da eğitim süreciyle etkileşimi açısından önem taşımaktadır (Değer, F. 2008: 130-132).

Bugün Fransa'da göçmenlerin çocukları olan genç kuşaklar, ailelerine göre daha iyi Fransızca konuşmakta, toplumun diğer kesimlerine göre, az sayıda da olsa, daha vasıflı işlerde çalışabilmektedir.

Örneğin Fransa'da 2006 yılında kayıtlı, resmi ikamet iznine sahip olan 423.000 Türkiyeli göçmenin, devam ettikleri eğitim-öğretim birimleri ve istihdamla ilgili bilgileri sırasıyla Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

¹¹ Söhn, J. ve Özcan, V. (2006) *The Educational Attainment of Turkish Migrants in Germany*, Turkish Studies 7 (1):101-124.

¹² Crul, M. 2007. Pathways to Success for the Second Generation in Europe. Migration Information Center, <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=592>.

Tablo 1. Fransa’da İstihdamdaki Türkiyeli Göçmenlerin Sayısı¹³

31.12.2006 tarihi itibariyle Türkiye Kökenlilerin Sayısı	
Erkek	102.091
Kadın	82.213
Toplam	184.394

(ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2011:15)

Tablo 2. 2001-2002 Öğretim Yılında Okula Devam Eden Çocukların Devam Ettikleri Okullara Göre Dağılımları

Okul çeşitleri	Öğrenci sayısı
Okul öncesi eğitim	19.433
İlkokul	28.348
Özel eğitim (ilk ve orta öğretim)	2.633
Ortaokul	14.425
Genel ve teknik lise	2.804
Meslek lisesi	3.856
Yüksekokullara hazırlık	42
Yüksek teknisyenlik	327
Toplam	73.791

(Paris Konsolosluğu, 2003; akt. Akıncı, 2007:4)

¹³ T.C. ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 31.12.2010 tarihli “Yurtdışındaki Vatandaşlarımızla İlgili Sayısal Bilgiler” kısmında istihdama dair 195.794 çalışan ve 21.275 işsiz Türkiyeli göçmen sayısı sunulmuştur. Mevcut istihdam sayısındaki cinsiyet dağılımı detaylarıyla belirtilmemiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz: [<http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/diyih.portal?page=yv&id=1>]).

Buna göre, 184.000 kişinin, Fransa'daki toplam Türkiyeli göçmen nüfusa oranı %60 seviyesinde görünmektedir. Bu durum, önceki kuşaklarla kıyaslandığında, çalışan ve istihdam edilecek potansiyel göçmen nüfus açısından olumlu bir gelişmedir. İstihdam edilmiş kadın göçmenlerin toplam göçmen istihdamına oranı %45 civarında olup, çalışan her Türkiyeli göçmenin %80'inin kadın olması, toplumsal hayata entegrasyon, kadın hakları, hane gelirindeki artış ve sosyal refahın yükselmesi açısından önemli bir gelişmedir.

Belli bir eğitim seviyesinden geçen, özellikle de lise sonrası eğitime devam eden göçmen çocuklarının o toplumda entegrasyona açık olmalarının yanı sıra bu durum, bir toplumsal aktör olarak belli bir tutarlılık, bütünlük ve süreklilik kazanmalarını ve o toplumda var olan kolektif kimliği edinmelerini sağlayabilir.

Değerlendirme

Bugün göç ve göçmenlik, ulusların iç ve dış politikalarının en temel sorunlarından birisi haline gelmiştir. İçinde bulunduğu toplumla bütünleşemeyen ya da asimile olan göçmenlerin tehlike oluşturduğu tartışılmaktadır. Aksoy, küreselleşmeyle birlikte kendi kaderini belirleyebilme yetisinde aşınma yaşayan ulus devletlerin denetleme kontrol fonksiyonlarını büyük ölçüde yerine getirebildikleri yerin, kendi sınırları olduğunu söylemektedir. Aksoy'a göre ulus devletler kendilerini tehdit altında hissettikçe sınırlarına daha fazla yüklenmektedirler. Öyle ki, göç politikaları bugün sınır politikalarıyla özdeşleşmiş durumdadır (2007: 422). Ancak göçmenlerin çocukları ya da ondan sonraki kuşaklar da içinde yaşadıkları toplumla sosyal birleşme ve beraberlik (Sennett, 2012: 35-53) modelini oluşturup oluşturamadıkları tartışma konusudur.

20. yüzyıla damgasını vuran kültürel çoğulculuk, her türlü öznel kimliklerin tanınmasıdır. Ancak bu kavram kendi içinde değişik anlamlar içermektedir. Yerleşik demokrasilerde kültürel çoğulculuk değişik kimliklerin fiziksel ve sembolik sınırlar içinde tanınmasıdır. Kimlikler ulus devletin sınırları içinde tanınır. Sembolik sınırlar ise, kimliklerin türdeş yurttaşlık anlayışı ile sınırlandırılmasıdır. Kimlikler sembolik olarak tanınır ancak, siyasal olarak temsil yoktur. Siyasal temsiliyet, ulus devlet sınırları içinde ulusal kültüre mensubiyet çerçevesinde yapılır (Tekinalp, 2005: 84). Göç edilen ülkelerde kurulan sosyal ağlar ve bu ağların süregelen karşılıklı göçlere etkisi, her tür sosyal temele ve değişikene bağlı olarak kurulmuş, güçlü ve zayıf ağlardır (Abadan-Unat, 2002: 18). Referans gösterilen göçmen ağının göçmenler üzerindeki bir diğer etkisiyse, içinde buldukları toplumdan yalıtma, kendi grubunun içine kapanmadır. Ağın varlığı sayesinde tüm ihtiyaçlarını kendi grubu içerisinde

karşılamanın yeni göçmen kişiler, daha çok kendi grubunun içine kapanmakta ve göç ettiği ülkedeki halkla temastan kaçınmaktadır (Yalçın, 2004: 53).

Fransa'da, 2002 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk defa sol bir koalisyonun ikinci tura çıkamadığı görülmüş ve bu durum Fransız medyasında bir "siyasi deprem" olarak nitelendirilmiştir. Avusturya, Danimarka, İspanya ve İtalya'daki aşırı sağın yükselişini eleştiren Fransa'nın da benzer durumu yaşaması, Fransız medyası tarafından ortak bir görüşü dile getirmiştir: Fransız toplumu "gölgesinden korkan bir toplum" halini almıştır. Bunun temelinde de güvensizlik ortamı gösterilmektedir. Burada kastedilen güvensizliğin tabanını; göçmen problemi, bütünleşme, ikinci kuşak, banliyö problemleri gibi olgular doldurmaktadır. O dönemde Fransız sağının güvensizlikle ilgili görüşü, bundan sonra gerçekleşecek olan göç dalgalarını durdurmak, mevcut göçmen işçileri memleketlerine geri göndermek, Fransız vatandaşlığını Almanya'daki gibi soy temeline dayandırmak ve sosyal yardımları yalnızca "gerçek" Fransız vatandaşlarına sağlamak şeklindeydi. Bu durum Fransa'nın birçok yerinde göçmenlerin protestolarıyla sonuçlanmıştır. Gerçekleşen yürüyüşlerde "Fransız olduğum için utanıyorum", "birinci, ikinci, üçüncü kuşak, biz hepimiz göçmen çocuklarıyız" sloganları atılmış, yükselen sağ siyasete bir direniş sergilenmiştir (Fırat, 2003: 7).

Fransa'da 2012 genel seçim kampanyaları boyunca Hollande'nın göçmenlere yönelik önerdiği haklar ve buna yönelik politikalarla Sosyalist Parti seçimleri kazandı. Son yıllarda, Fransa'daki göçmenler, yerel toplumla uyumda daha yumuşak politikalar talep etmektedirler. CNRS Göç Tarihleri Bölüm Başkanı Patrick Weil, 6 Mayıs 2012'de Cezayir gazetesi El Watan'da yayınlanan söyleşisinde konuyla ilgili görüşlerini şöyle açıklamıştır: "*Bugün Fransa'da Fransız olmamış üç milyon üzerinde AB ülkeleri kökenli olmayan yabancı bulunuyor. Fransız olmamak en doğal haklarıdır. Gerçekte bu yabancıların Fransa ile ilişkileri Fransa'daki AB'lilerden daha fazla ve derindir. Bu göçmenlerin iki milyondan fazlası 20 ile 40 yıl arası bir süredir burada yaşamaktadırlar. Fransızca konuşup vergi ödemektedirler. Fransa'da oturan ve AB ülkeleri kökenli olmayan yabancılara yerel seçimlerde oy kullanma hakkının tanınması en basit 'adalet' ve 'eşitlik' gereğidir...*" (Weil, 2012).

Bu gün, Avrupa Birliği üyesi ülkeler ve aday ülkeleri ilgilendiren en önemli meselelerinden birisi, farklılıkların düşmanlıklara dönüşebildiği bir ortamda "nasıl bir arada yaşayabiliriz?" meselesidir. Demokrasinin en önemli temel unsurlarından birisi farklılıkların birlikte yaşayabildiği bir sosyo-politik ortam ve hukuk düzeninin oluşturulmasıdır. Demokrasinin vazgeçilmez koşulları olan serbest seçimler; göçmen vatandaşların siyasi katılımı, fikir özgürlüğü ve toplanma hürriyeti gibi temel siyasi haklar ve hukuk devleti gibi koşullar demokrasiyi güçlendirecek ve sürdürecektir, kültürel sermayenin eksikliği demokrasiyi kırılganlaştıracaktır.

Çoğulculuğun yeşermesinde, modern hukuk anlayışı ve Aydınlanma felsefesi, insanın rasyonel bir varlık olduğu ve insan hakları kavramlarının tartışılması ile önemli bir katkı sağlamıştır. İlk modern hukuk anlayışının sekülerleştirici eğilimleri, tüm insanlığın benzer nitelikleri paylaştığı, doğal hukuk altında insan hakları ve tüm insanlığın bir bütün oluşturduğu fikirleri ile çoğulcu anlayışın sosyal-siyasi felsefesine katkıda bulunmuştur. İkinci katkı doğal hukuk anlayışı ile sosyal sözleşme arasındaki bağlantı ile açıklanabilir. Sosyal sözleşme teorileri ne kadar ulus-devletlere odaklansa da, uluslararası hukuk kanunlarının oluşturulması ve tüm devletlerden oluşan uluslararası bir topluluğun uluslararası kanunlara uygun hareket etmesi fikri ile çoğulcu siyasi-hukuk düşüncesi temellenmektedir (Narlı, 2006: 19).

Daha önce bahsedilen bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapılacak olursa; göç sebebinin oluşmasından, göç etme kararının alınmasından, göç edilecek yerin seçimi ve göç edilen yerdeki yaşama koşullarının belirlenmesine kadar, birçok göç hareketi üzerinde etkili olan en büyük faktörün küreselleşme olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin, siyasi, sosyal ve ekonomik yapılar da meydana getirdiği değişimler, göçü ve göçmeni daha fazla etkilemekte ve bu sürecin daha sert yaşanması sonucunu doğurmaktadır. Küreselleşme ve göçün uluslararası boyutu dışında, ulus-devletlerin sınırları içinde, bu sınırların getirdiği hukuki durumların oluşturduğu farklı bir boyutu daha bulunmaktadır. Dolayısıyla sınır aşırı yaşanan demografik hareketler sadece ekonomik temelli değil, politik, kültürel ve bölgesel temelli olarak da değerlendirilmelidir.

İçinde yaşadığımız dünyada, göç ve göçmen olma olgusu sosyal bir gerçeklikken, göçmenleri geçici olarak görecelik dışlamak ya da kimliğini eritmek yerine, Sennett'in de vurgu yaptığı gibi "ortak bir farkındalık" içinde birlikte hareket ederek sosyal birleşmeyi sağlayacak siyasa üretmek ana hareket noktası olmalıdır (Sennett, 2012: 51-62). Bu bağlamda etkin araç, özellikle genç kuşakların eğitilmesi olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, N. (2002) *Bitmeyen Göç*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- AKINCI, M., A. (2007) *Fransa'da Türkçe Ana Dili Eğitimi ve İki Dilli Türk Çocuklarının Dil Becerileri*, II. Avrupa Türk Dili Bilgi Şöleni, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Söğütözü, Ankara.
- AKSOY, A. (2007) Göçmenlik Deneyimine Kozmopolit Perspektiften Bakış, Ayhan Kaya ve Bahar Şahin (ed.), *Kökler ve Yollar – Türkiye'de Göç Süreçleri* içinde, (s.421-444). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- ANIK, M. (2012) *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.

- BEAUD, S. ve Noiriell, G. (2003) Göçmenlerin “Bütünleşmesini” Düşünmek, Derya Fırat (ed.), *Toplumbilim – Göç Sosyolojisi Özel Sayısı* içinde, Sayı:17, (s. 15-25). Ankara: Bağlam.
- BRETTELL C., B. ve Hollifield J., F. (2008) *Migration Theory, Talking across Disciplines*, New York: Routledge.
- CASTLES, S. ve Miller, M., J. (2008) *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- CEYHAN, M., A. ve Koçbaş, D. (2011) *Göç ve Çokdillilik Bağlamında Okullarda Okuryazarlık Edinimi*, LAS Projesi Türkiye Raporu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- DEĞER, F. (2008) *Fransa’daki Türk Göçmenler ve Kuşaklar Arası Etkileşimde Eğitimin Rolü: Sosyolojik Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Muğla Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- ERDER, S. (2006) Refah Toplumunda Getto, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- ERGUN, D. (1987) *Sosyoloji ve Eğitim*, Ankara: V.
- FIRAT, D. (2003) *Giriş*, Derya Fırat (ed.), *Toplumbilim – Göç Sosyolojisi Özel Sayısı* içinde, Sayı:17, (s. 7-14). Ankara: Bağlam.
- GIDDENS, A. (2000) *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç.
- ILGIN, C., Hacıhasanoğlu, O. (2006) *Göç – Aidiyet ilişkisinin belirlenmesi için model: Berlin / Kreuzberg Örneği*, İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım, Cilt:5, Sayı:2, Kısım:1, İstanbul: İTÜ.
- KAYA, A., KENTEL, F. (2005) *Euro-Türkler: Türkiye İle Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi? Almanya-Türkleri ve Fransa-Türkleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- KAYA, İ. (2008) *Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına*, Eastern Geographical Review. Volume 13, No 19.
- MASSEY, D. S. (1988) Economic development and international migration in comparative perspective, in: *Population and Development Review*, 14 no. 3 (Sep 88): 383–413.
- NARLI, N. (2006) AB’nin Sosyo Kültürel Dinamiği, Irkçılık, İslam Fobisi, Avrupa’nın Demografik Yapısı, AB’de Çok Kültürlülük Algılaması, *Avrupa Birliği’nde Değişen Dinamikler* içinde, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Ortak Çalıştay Raporu.
- OKTİK, N. (1997) *Köyün Çekiciliği, Kentin İtciliği: Toplum ve Göç*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü ve Sosyoloji Derneği Yay. No.5; 81-85, II.

- OKTİK, N., (2001) Direnen Kimlikler ve Kùltürler: Yabancıyla Evli Olan Yurt Dışındaki Türklerin Aile Yapısında Değişmeler, *VI. Milletlerarası Türk Halk Kùltürü Kongresi*. 18-22 Haziran 2001.
- OKTİK, N. (2002) *Globalleşme ve Yükseköğretim*, Doğu Batı Dergisi içinde (s. 193-204), Sayı 18, Ankara.
- SENNETT, R. (2012) *Berber*, İstanbul: Ayrıntı.
- SOMERSAN, S. (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- TANİLLİ, S. (1996) *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?*, İstanbul: Cem.
- T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2011) *Bülten*, Ocak-Şubat.
- TEKİNALP, Ş. (2005) *Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkùltürlülük*, Journal of İstanbul Kùltür University içinde, İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. (2000) *Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu, Irk Ulus Sınıf*, İstanbul: Metis.
- WALLERSTEIN, I. (2004) *Modern Dünya-Sistemi*, Cilt 1 – 2, İstanbul: Bakış.
- WEIL, P. (2012, 6 Mai). «Dès lundi, les étrangers ne seront plus des cibles». www.elwatan.com
- YALÇIN, C. (2001) *Çok-kùltürcülük Bağlamında Türkiye'den Batı Avrupa Ülkelerine Göç*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi içinde (s. 45-60), Cilt:26, No:1, Manisa.
- YÜCE, Y. (2003) *Göç Ülkesi Almanın Zorlukları: Yeni Göç Yasası Taslağı Işığında Almanya Örneği*, Orta Doğu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÇOCUK HAKLARI BİLDİRGESİ, İlke:7, 20 Kasım 1959.